

І. Я. Климовська*

ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ КОМЕРЦІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Інститут комерційного представництва характеризується рядом особливостей, зокрема щодо підстав припинення даного правовідношення. У Цивільному кодексі України відсутнє комплексне регулювання інституту комерційного представництва, зокрема відсутні норми про особливості припинення правовідношення комерційного представництва. Саме цим обумовлена актуальність проведення відповідних теоретичних досліджень.

На доктринальному рівні також відсутні спеціальні дослідження. Лише окремі питання висвітлені у рамках досліджень, які присвячені загалом підставам припинення правовідносин добровільного представництва, зокрема в працях Е. Л. Невзгодіної, В. А. Рясенцева, Є. О. Харитоновой, О. І. Харитоновой, А. І. Дрішлюка, І. Ю. Доманової та інших учених.

Завданням даної статті є аналіз підстав припинення комерційного представництва, яке ґрунтується на підставі договору про комерційне представництво або довіреності.

Допільно проаналізувати наступні підстави припинення правовідношення комерційного представництва:

1. Належне виконання зобов'язання, яке виникло на підставі договору про комерційне представництво; вчинення дій (дії), на які представник був уповноважений згідно виданої довіреності. Для правовідношення представництва характерні особливі умови належного виконання зобов'язання. Е. Л. Невзгодіна обґрунтовано виділяє обов'язкові ознаки реалізації представництва, зокрема представницький і повноважний характер дій по реалізації представництва. Представницький характер дій означає, що вони вчиняються від імені іншої особи, з метою створення юридичних наслідків у відношеннях між останньою і третьою особою, поінформованою про спрямованість дій представника. Повноважний характер дій по реалізації представництва означає, що воно вчиняється за наявності і в межах повноваження¹.

Слід зауважити, що у випадку, якщо в договорі про комерційне представництво або у виданій довіреності передбачено, відповідно, обов'язок чи право вчиняти неодноразово певні правочини, не визначено кінцевого результату, якого прагнуть досягти сторони, відносини представництва мають тривалий характер, одноразове виконання зобов'язання згідно договору про комерційне представництво чи одноразова реалізація повноважень, визначених у довіреності, не припиняє правовідносин комерційного представництва.

2. Закінчення строку договору про комерційне представництво, довіреності, якщо він встановлений. Строк не є істотною умовою договору про комерційне представництво, довіреності. Він може бути передбачений, відповідно, або згідно домовленості сторін в договорі про комерційне представництво, або особою, яку представляють, в довіреності. Слід зауважити, що для безвідкличної довіреності зазначення строку є обов'язковим. Якщо для належного виконання договору про комерційне представництво була видана довіреність із зазначенням строку дії, після його спливу правовідносини комерційного представництва не припиняються. У цих випадках правовідносини комерційного представництва існуватимуть до спливу строку, який передбачений договором про комерційне представництво.

3. Одностороння відмова від договору про комерційне представництво комерційного представника або особи, яку він представляє; скасування довіреності особою, яка її видала, або відмова представника від вчинення дій, що були визначені в довіреності. Скасування довіреності, яка видається на підставі договору для підтвердження повноважень, з боку особи, яку представляють, чи відмова від вчинення передбачених у ній дій комерційним представником, не можуть розглядатися самостійними підставами припинення правовідносин комерційного представництва.

© Климовська І. Я., 2009

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Невзгодіна Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву. — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1980. — С. 114-115.

Дані підстави обумовлені фідуціарним характером правовідносин комерційного представництва. Відмова від вказаних прав сторін є нікчемною (ст. 249 ЦК України). Слід зазначити, відповідно до ч. 1 ст. 304 ГК України відкликання повноважень комерційного агента суб'єктом, якого він представляє, відмова комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором можливі лише у випадку укладення сторонами договору без зазначення строку його дії. Дана норма обмежує права комерційного агента, суб'єкта, якого він представляє. ЦК України передбачене лише обмеження права для особи, яку представляють, скасувати безвідкличну довіреність (ч. 4 ст. 249 ЦК України).

ЦК України з метою захисту інтересів особи, яку представляють, передбачає, що представник не може відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам (ч. 3 ст. 250 ЦК України). Доцільно застосовувати дане правило як обмеження щодо права комерційного представника відмовлятися від вчинення дій, які передбачені договором про комерційне представництво.

Важливо з'ясувати особливості процедури припинення правовідношення комерційного представництва у зв'язку з односторонньою відмовою однієї з сторін.

Відповідно до ч. 3 ст. 1008 ЦК України, сторона (комерційний представник чи особа, яку представляють) повинна повідомити другу сторону про відмову від договору не пізніше як за один місяць до його припинення, якщо триваліший строк не встановлений договором. Дана вимога обумовлена особливостями правовідносин комерційного представництва, тому повинна застосовуватись у випадку скасування довіреності особою, яка її видала, або відмови представника від вчинення дій, що були визначені в довіреності. ЦК України передбачений лише єдиний виняток, коли у разі припинення юридичної особи, яка є комерційним представником, довіритель має право відмовитися від договору доручення без попереднього повідомлення про це повіреному (ч. 3 ст. 1008). Необґрунтованою є позиція ГК України, згідно якого лише суб'єкт, якого представляє комерційний агент, повинен сповістити комерційного агента про припинення договору не менш як за один місяць, якщо більш тривалий строк не передбачений договором (ч. 2 ст. 304). Для комерційного агента подібного обов'язку не передбачено.

Доцільно, щоб дане повідомлення здійснювалось у письмовій формі у вигляді заяви. Слід зауважити, що передача заяви комерційному представнику чи особі, яку представляють, може здійснюватись відповідно особисто особою, яку представляють, комерційним представником або через нотаріуса відповідно до п.п. 275, 276 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. У випадку, якщо особі, яку представляють, невідомо місцезнаходження комерційного представника, вона повинна звернутись з відповідною заявою до будь-якого нотаріуса. Дані про припинення дії договору, довіреності будуть внесені до Єдиного реєстру, що зробить неможливим вчинення на підставі такого договору, довіреності правочинів, які потребують нотаріального посвідчення.

Правовідношення комерційного представництва слід вважати припиненим після спливу місячного строку (чи більш тривалого, передбаченого договором, довіреністю) після повідомлення сторони про односторонню відмову. У судовій практиці існують випадки, коли особа, яку представляють, своїм листом припиняє дію договору доручення в один день, відкликає довіреності, чим позбавляє повіреного усіх повноважень. Позовні вимоги повіреного про визнання договору діючим та повернення сторін в положення, яке існувало станом на день повідомлення про припинення договору, суд визнає обґрунтованими і такими, які підлягають задоволенню².

Одностороння відмова від договору, довіреності є одностороннім правочиним. Тому, враховуючи вимоги ч. 3 ст. 214, ч. 1 ст. 654 ЦК України, відмова від договору про комерційне представництво чи довіреності обов'язково повинна здійснюватись у письмовій формі. Дана вимога щодо оформлення відмови від договору про комерційне представництво дійсна за умови законодавчого визначення обов'язкової форми для договору про комерційне представництво. Неоднозначно в судовій практиці³ вирішується питання про правові наслідки повернення довіреності. Вищим Господарським судом при вирішенні судової

² Постанова Севастопольського Апеляційного Господарського суду від 25.09.2006 р. Справа № 2-25/5642-2006.

³ Архів Дніпропетровського Апеляційного Господарського суду, 2006 р. Справа № 28/52.

справи було підкреслено, що повернення довіреності не є відмовою від укладеного у письмовій формі договору у розумінні ст. 214 ЦК України. Дніпропетровським Апеляційним Господарським судом було підтримано протилежну позицію. Матеріали судової справи свідчать про те, що листом було повернуто оригінали документів, які були отримані при виконанні зобов'язань згідно договору і подальше виконання яких не планувалось, а також довіреність. Оскільки будь-які пояснення в цьому листі щодо подальшого невикористання довіреності не були наведені, суд вирішив, що довіритель, отримавши такого листа з довіреністю, обґрунтовано оцінив зазначене як відмову повіреного від виконання договору і обґрунтовано визнав договір припиненим з моменту повернення довіреності.

Якщо договір про комерційне представництво, довіреність нотаріально посвідчені, необхідно подати заяву нотаріусу про відмову від даного договору чи скасування довіреності. Слід зауважити, що Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не передбачено даного обов'язку особи, яку представляють, представника як сторін договору про комерційне представництво, оскільки нею не врегульоване нотаріальне посвідчення договору про представництво (договору доручення). Передбачені лише випадки посвідчення довіреностей та, відповідно, припинення їх дії. В даному дослідженні підтримується позиція про можливість існування договору про комерційне представництво без обов'язкової видачі довіреності. Відповідно, виникає необхідність в окремих випадках нотаріально посвідчувати дані договори, і, у випадку їх припинення за ініціативою особи, яку представляють, або представника, необхідне звернення до нотаріуса для внесення запису у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, де зареєстровано договір. Якщо на виконання договору про комерційне представництво особою, яку представляють, була видана довіреність, яка була нотаріально посвідчена, або довіреність є самостійною підставою правовідношення, необхідно особі, яку представляють, подати заяву про скасування довіреності, після чого нотаріус, завідувач державним нотаріальним архівом робить про це відмітку на примірнику довіреності, що зберігається у справах нотаріуса і відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій (п. 154 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). Також, особа, яку представляють, повинна подати заяву про припинення дії довіреності з поданням підтверджувальних документів щодо відомостей про припинення для відповідної відмітки в Єдиному реєстрі довіреностей відповідно до Положення про Єдиний реєстр довіреностей, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 28.12.2006 р.

Важливим у теоретичному і практичному відношенні є питання про обов'язок сторони правовідношення повідомити третіх осіб про її односторонню відмову.

ЦК України передбачає лише обов'язок особи, яка видала довіреність і згодом скасувала її, негайно повідомити про це відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність. Необхідно передбачити загальний обов'язок особи, яку представляють, повідомити третіх осіб, вказаних у договорі, довіреності (особам, яким безпосередньо видавалась довіреність) про припинення правовідносин комерційного представництва у зв'язку з односторонньою відмовою сторони (комерційного представника або особи, яку представляють). Від даного обов'язку особа, яку представляють, може бути звільнена лише у випадку негайного повернення довіреності комерційним представником (даний обов'язок передбачений в ч. 3 ст. 248 ЦК України) або примірника договору про комерційне представництво. Повідомлення може здійснюватись особисто особою, яку представляють, через нотаріуса.

ЦК України надає повідомленню третіх осіб про скасування довіреності особливого значення. Заслугує особливу увагу положення, закріплене в ч. 3 ст. 249 ЦК України, згідно якого права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатись про скасування довіреності, не зберігають чинність для особи, яка видала довіреність, якщо третя особа знала або могла знати, що дія довіреності припинилася. Іншими словами, правовідношення представництва може бути припиненим у зв'язку із скасуванням довіреності з моменту повідомлення третіх осіб (ще до повідомлення комерційного представника). Дана норма не враховує, що сторонами правовідношення представництва є особа, яку представляють, і комерційний представник, тому повідомлення особи, яку представляють, про скасування довіреності повинно стосуватись насамперед комерційного представника. Щодо третіх осіб,

повідомлення має значення для запобігання, попередження негативних наслідків вчинення правочинів з неуповноваженим представником.

Наступним доцільно з'ясувати питання про правову долю договорів, укладених з третіми особами на підставі довіреності, дія якої припинилась, проте, яка ще не була повернута особі, яка її видала, або недіючого договору про комерційне представництво. Слід передбачити в ЦК України, що даний правочин визнається судом недійсним. Якщо ж треті особи не були повідомлені про припинення правовідношення комерційного представництва, то вони вправі заперечувати його дійсність на підставі вчинення правочину під впливом помилки (ст. 229 ЦК України) або обману (ст. 230 ЦК України).

На підставі одностороннього припинення правовідношення комерційного представництва у сторони, яка ініціювала дану відмову, виникає обов'язок відшкодувати збитки, завдані другій стороні даною відмовою. Ч. 2, 3 ст. 1008 ЦК України передбачено обов'язок відшкодувати збитки особою, яку представляють, комерційним представником, завдані відповідно комерційному представнику, особі, яку представляють, припиненням договору про комерційне представництво (договору доручення). За аналогією даний обов'язок доцільно застосовувати для особи, яка видала довіреність і її скасувала.

Враховуючи ч. 1 ст. 1009 ЦК України, якщо договір про комерційне представництво припинений до того, як зобов'язання комерційного представника було повністю виконано, особа, яку представляють, повинна відшкодувати комерційному представнику витрати, пов'язані з виконанням його зобов'язань, а також виплатити йому плату пропорційно виконаному зобов'язанню. Аналогічний обов'язок потрібно передбачити для особи, яка видала довіреність.

4. Ліквідація юридичної особи, яка у правовідносинах комерційного представництва виступає як комерційний представник або особа, яку представляють.

Слід зауважити, що відповідно ч. 1 ст. 248 ЦК України самостійними підставами припинення представництва за довіреністю є припинення юридичної особи, яка видала довіреність та припинення юридичної особи, якій видана довіреність. Серед підстав припинення договору доручення (одного з договорів про комерційне представництво) подібних підстав не передбачено (ч. 1 ст. 1008 ЦК України). Лише вказано, що у разі припинення юридичної особи, яка є комерційним представником, довіритель має право відмовитись від договору доручення без попереднього повідомлення про це повіреному (ч. 3 ст. 1008 ЦК України). Таким чином, припинення юридичної особи — комерційного представника — не визначено як самостійну підставу припинення правовідносин представництва, а лише як підставу для відмови особи, яку представляють, від договору без попереднього повідомлення про це комерційного представника. Також в ч. 2 ст. 1010 ЦК України передбачено, що у разі ліквідації юридичної особи — повіреного ліквідатор повинен повідомити довірителя про припинення договору доручення. Слід враховувати також те, що, відповідно ч. 1 ст. 104 ЦК України, існують два способи припинення юридичної особи, а саме в результаті передання всього майна, прав та обов'язків іншим особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділ, перетворення) та в результаті ліквідації. Тому існує певна неузгодженість положень ч. 3 ст. 1008 та ч. 2 ст. 1010 ЦК України. Стосовно припинення юридичної особи — особи, яку представляють, взагалі нічого не сказано.

Враховуючи вищевказане, важливо з'ясувати правові наслідки припинення юридичної особи — комерційного представника та особи, яку представляють. У випадку припинення юридичних осіб шляхом ліквідації, правовідносини припиняються завжди. Щодо припинення юридичних осіб з правонаступництвом, то недоцільно передбачати його як підставу припинення правовідносин. Скориставшись загальним правом на односторонню відмову від договору чи від довіреності, комерційний представник, особа, яку представляють, вправі в будь-який час ініціювати припинення правовідносин представництва, якщо вони цього забажають. Важливо передбачити право однієї сторони (комерційного представника, особи, яку представляють), у разі припинення другої сторони з правонаступництвом відмовитися від договору, довіреності без попереднього її повідомлення.

У разі ліквідації юридичної особи — комерційного представника або юридичної особи — особи, яку представляють, ліквідатор повинен повідомити відповідно особу, яку представляють, комерційного представника.

Оскільки іншого не передбачено законом, момент припинення правовідносин комерційного представництва у зв'язку з ліквідацією юридичної особи комерційного представника або особи, яку представляють, є внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення (ч. 5 ст. 111 ЦК України). Дане положення потребує додаткового аналізу, особливо, якщо йдеться про ліквідацію особи, яку представляють. Відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» вже на стадії судової процедури санації (відновлення платоспроможності боржника) керівник боржника відсторонюється від посади у порядку, визначеному законодавством про працю, управління боржником переходить до керуючого санацією, також припиняються повноваження органів управління боржника — юридичної особи, повноваження органів управління передаються керуючому санацією (ч. 2 ст. 17). З даного моменту укладати від імені боржника цивільно-правові угоди вправі лише керуючий санацією (п. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»). Незважаючи на відсутність норми, яка б передбачала неможливість вчинення від імені юридичної особи — боржника (сторони у справі про банкрутство) цивільно-правових правочинів добровільним (комерційним) представником, така заборона є очевидною. Також даний Закон України передбачає, що з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута, якщо цього не було зроблено раніше (п. 2 ст. 22). Враховуючи вищевказане, доцільно передбачити припинення правовідношення комерційного представництва у зв'язку з винесенням Господарським судом ухвали про проведення санації боржника або прийняття постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Доцільно також передбачити обов'язок арбітражного керуючого опублікувати відомості про вказані вище обставини і про припинення договору про представництво, довіреності. Для дії такого положення необхідно передбачити друковане видання, в якому будуть публікуватись такі дані, і строк, зі спливом якого договір чи довіреність будуть скасовані.

5. Визнання комерційного представника або особи, яку представляють, недієздатними, обмеження їх цивільної дієздатності, визнання безвісно відсутніми, померлими, смерть даних осіб.

Момент припинення правовідношення залежить від конкретної підстави. Це може бути набрання законної сили рішенням суду про визнання фізичної особи недієздатною (ст. 40 ЦК України), про обмеження цивільної дієздатності (ст. 36 ЦК України), про визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України), про оголошення фізичної особи померлою (ст. 46 ЦК України), смерть фізичної особи.

В ч. 1 ст. 1010 ЦК України передбачений обов'язок лише спадкоємців повідомити про смерть повіреного (комерційного представника) та вжити заходів, необхідних для охорони майна довірителя (особи, яку представляють), зокрема зберегти його речі, документи та передати їх довірителеві (особі, яку представляють). В останньому випадку спадкоємці повіреного діють як представники довірителя, наприклад, отримують для нього речі, гроші. Підставою для їх повноважень є не волевиявлення особи, яку представляють, а закон⁴. Доцільно передбачити аналогічний обов'язок для спадкоємців особи, яку представляють, у випадку смерті особи, яку представляють; опікуна недієздатної особи (комерційного представника, особи, яку представляють); піклувальника обмежено дієздатної особи (комерційного представника, особи, яку представляють); опікуна над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою (комерційного представника, особи, яку представляють).

Смерть особи, яку представляють, не завжди автоматично припиняє відносини представництва. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України у разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає свої повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення

⁴ Рясенцев В. А. Представительство и сделки в современном гражданском праве. — М.: Статут, 2006. — С. 291.

збитків. Доцільно надавати можливість представнику завершити виконання невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків також у випадку визнання особи, яку представляють, недієздатною, обмежено дієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою. Проте в даних випадках представництво буде ґрунтуватись на підставі закону.

Враховуючи вищенаведене, підстави припинення комерційного представництва умовно можна об'єднати в три групи:

— комерційне представництво припиняється шляхом його реалізації (належне виконання зобов'язання, яке виникло на підставі договору про комерційне представництво; вчинення дій (дії), на які представник був уповноважений згідно виданої довіреності; закінчення строку договору про комерційне представництво, довіреності, якщо він встановлений);

— комерційне представництво може припинитися шляхом відмови від нього комерційного представника або особи, яку представляють (одностороння відмова від договору про комерційне представництво комерційного представника або особи, яку він представляє; скасування довіреності особою, яка її видала, або відмова представника від вчинення дій, що були визначені в довіреності) при повідомленні другої сторони не пізніше як за один місяць, якщо триваліший строк не встановлений договором;

— комерційне представництво припиняється у випадку винесення Господарським судом ухвали про проведення санації боржника або прийняття постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури щодо юридичної особи — комерційного представника, особи, яку представляють; визнання фізичної особи — комерційного представника, особи, яку представляють, недієздатною, обмежено дієздатною, безвісно відсутньою, померлою або у випадку її смерті.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 22 жовтня 2008 року)*

